Ion Heliade-Rădulescu şi modernizarea limbii române

Ciprian POPA
Universitatea „Ştefan cel Mare" din Suceava
ciprianpopa@litere.usv.ro

Abstract: The 19th century represented for Romanian the most important period in its language history in terms of unification, normalization and modernization, which underwent fundamental transformations. Ion Heliade-Rădulescu played a very important role in the modernization of the Romanian thanks to the innovative principles and ideas presented in his works: realization of linguistic unity, establishment of common norms, change of spelling, substitution of popular language terms with neologisms that had better reflected the new linguistic realities.
Keywords: *language*, *modernization*, *spelling*, *norms*, *neologisms*.

Ion Heliade-Rădulescu este o personalitate marcantă a culturii naţionale româneşti prin prisma rolului său important pe care l-a avut în modernizarea limbii române. Activitatea sa plurivalentă de scriitor, filolog, poet, prozator, critic, tipograf, editor şi om politic îl clasează între membrii marcanţi ai spiritualităţii româneşti. Membru fondator al Academiei Române, a contribuit personal la dezvoltarea presei româneşti, prin fondarea primelor reviste din Ţara Românească. A prezidat *Societatea academică* (1867-1870), aşa cum era denumită iniţial Academia Română, graţie valorii sale filologice incontestabilă şi contribuţiei pe care a adus-o la realizarea limbii române literare moderne.

Evoluţia filologică a marelui lingvist muntean a cunoscut două perioade importante. În prima perioadă cuprinsă între 1828 şi 1840, Heliade-Rădulescu a fost considerat unul dintre cei mai prestigioşi lingvişti din provinciile române graţie principiilor şi ideilor inovatoare pe care le prezenta în lucrările sale privind modernizarea limbii române. Această perioadă a mai fost numită şi „momentul Heliade", în special pentru faptul că opiniile şi propunerile lui Heliade-Rădulescu erau ascultate cu mult interes şi luate în considerare de majoritatea lingviştilor români din acea perioadă. Lingvistul muntean propunea crearea unui limbaj literar care să stea la baza modernizării limbii române prin substituirea termenilor aparţinând limbajului popular, care se regăseau în limba română, întrucât aceştia nu mai reflectau noile realităţi lingvistice şi nu se mai puteau încadra în limbajul unei limbi moderne literare.

În perioada dintre anii 1840-1880, Ion Heliade-Rădulescu propunea ca model pentru realizarea unităţii lingvistice şi fixarea unor norme comune, investigarea scrierilor religioase de la mijlocul secolului al XVIII-lea, la baza cărora se afla subdialectul muntenesc, întrucât acele scrieri erau caracterizate printr-o unitate lingvistică care putea fi considerată superioară limbii vorbite din secolul al XIX-lea. Astfel, varianta muntenească a

BDD-A28543 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 14:00:53 UTC)

scrierilor religioase a oferit posibilitatea redescoperirii multor termeni latini care nu se mai regăseau în limba acelei perioade. Indicând subdialectul muntenesc ca pe un model demn de luat în considerare în modernizarea limbii române, Heliade-Rădulescu propunea şi investigarea termenilor din celelalte regiuni istorice ale Ţărilor Române, acest demers fiind continuat de Timotei Cipariu.

Graţie corespondenţei pe care Heliade-Rădulescu a avut-o cu Constantin Negruzzi, putem afla multe dintre opiniile marelui lingvist muntean în legătură cu unificarea şi modernizarea limbii române literare. Ideile sale inovatoare referitoare la modernizarea limbii române mai sunt consemnate şi în corespondenţa cu George Bariţiu şi Petrache Poenaru şi publicate în „Curierul românesc". În aceste corespondenţe el considera că limba română trebuie să fie caracterizată de logică, iar normarea acesteia trebuie să aibă ca fundament patru criterii importante: criteriul latinităţii formelor, criteriul uzului sau a circulaţiei formelor, criteriul regularităţii gramaticale şi cel al eufoniei. Varianta lingvistică propusă de Heliade-Rădulescu era foarte apropiată de limba actuală, putând fi identificate doar diferenţe minore de natură fonetică, variante care au fost promovate şi de mişcarea latinistă de la 1848. Dintre aceste diferenţieri menţionăm formele fonetice de tipul *mâne*, *câne*, *pâne*; *îmblă*, *împle*; *direge*, *direpţ*; *păreche*, *părete*; *rumpe* etc., variante specifice începutului de secol al XIX-lea [Gheţie, Mareş, 1974: 180-182]. Aceste forme lingvistice reprezentau un anumit mod de pronunţie regional, dar neconform cu evoluţia limbii române. Tot în acea perioadă se propunea adoptarea unei ortografii etimologice care ar fi dat astfel posibilitatea fiecărei provincii româneşti să-şi utilizeze pronunţia regională, dar o asemenea propunere nu a avut succes.

Gramatica românească reprezintă lucrarea de o importanţă primordială a lui Ion Heliade-Rădulescu pentru modernizarea şi unificarea limbii române literare. Tipărită la Sibiu în anul 1828, lucrarea a fost elaborată după modelul gramaticii lingvistului francez Charles-Constant Le Tellier, dar prezentându-se problematica specifică limbii române. Această operă s-a impus în foarte scurt timp ca cea mai cunoscută lucrare normativă din Ţările Române şi i-a adus lingvistului muntean un mare prestigiu, ceea ce a făcut ca ideile sale să fie unanim acceptate de lingviştii vremii şi să fie declarat ca întâia personalitate culturală din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Motivele care au stat la baza acestei aprecieri colective şi unanime este limbajul terminologic modern folosit de lingvistul muntean (de exemplu, substituirea lexemului *obraz* cu termenul gramatical *persoană*), prezentarea unor modalităţi de realizare a unităţii lingvistice precum şi claritatea normelor lingvistice expuse. Heliade-Rădulescu era un promotor înverşunat al neologismelor, ridiculizând lingviştii care se opuneau neologismelor şi doreau cu orice preţ să folosească vocabularul existent al limbii române, prin promovarea unor cuvinte vechi, împreună cu derivatele lor: „Dacă în loc de *persoană* am zice *obraz*, atunci pronumele *personal* ar fi pronume *obraznic*şi *personalitatea* ar deveni *obrăznicie*" [Puşcariu, 1940: 394].

În prefaţa *Gramaticii româneşti*, Heliade-Rădulescu propune primele reforme lingvistice, începând cu schimbarea ortografiei şi prezentând apoi principalele măsuri lingvistice care ar putea sta la baza modernizării limbii române. O problemă importantă a limbii române din acea perioadă era ortografia folosită în redactarea acesteia. În mod evident caracterele chirilice nu puteau fi folosite pentru redarea unei limbi neolatine care dispunea de propriul său alfabet. Chiar dacă limba română avea deja o tradiţie în scrierea sa cu caractere chirilice, Ion Heliade-Rădulescu propunea o reformă radicală a ortografiei, prin înlocuirea caracterelor chirilice cu cele latine. Prin reforma sa, lingvistul muntean îşi declara şi susţinerea sa pentru principiul fonetic: „pentru ce să nu scrim după cum pronunţiem, când scrim pentru cei carii trăesc, iar nu pentru cei morţi" [Eliad, 1828: XVII].

BDD-A28543 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 14:00:53 UTC)

Reforma radicală ortografică susţinută de Heliade-Rădulescu s-a impus în primul rând graţie prestigiului său ştiinţific şi în al doilea rând pentru faptul că Ţările Române se aflau la mijlocul secolului al XIX-lea într-un proces intens de evoluţie culturală şi economică care impunea schimbări radicale la toate nivelurile. Schimbarea ortografică a constat în înlocuirea graduală a alfabetului chirilic cu cel latin, prin prezentarea unui număr de 30 de litere a căror formă a evoluat şi s-a schimbat prin intermediul unor alfabete de tranziţie, între 1836 şi 1844, apoi în adaptarea literelor la pronunţia românească, eliminarea literelor care reprezentau sunete nespecifice limbii române, ci slavonei, precum şi abandonarea multora dintre semnele diacritice. Dintre concesiile făcute de marele filolog vechiului mod de scriere a limbii române în cadrul căruia se folosea un număr mare de semne diacritice, menţionăm păstrarea semnului scurtării pentru vocalele *i* sau *e* (*ĭ*, *ĕ*) precum şi apostroful notat pe litera *u* mută la finalul cuvântului [Munteanu, Ţâra, 1983: 157]. Însă, în a doua perioadă a activităţii filologice a lui Heliade-Rădulescu, principiul ortografic inspirat de alfabetul italian a cunoscut multe exagerări, cum ar fi folosirea consoanelor duble sau păstrarea vocalelor finale în cazul adaptării neologismelor.

Măsura lingvistică de schimbare a ortografiei întreprinsă de marele om de cultură muntean a avut un rol atât de important pentru modernizarea limbii române, încât a fost introdusă ca lege de către Alexandru Ioan Cuza, prin obligativitatea scrierii cu litere latine a tuturor documentelor oficiale din Ţările Române, începând cu anul 1860. Dar mai trebuie menţionat faptul că măsura de introducere a alfabetul latin a provocat numeroase conflicte ideologice referitoare la ortografia fonetică sau etimologizantă a noului alfabet. Aceste dispute lingvistice s-au desfăşurat aproape de-a lungul unui secol, cu câteva întreruperi periodice. Adepţii ortografiei fonetice, printre care şi Heliade-Rădulescu, susţineau că limba trebuie să respecte cât mai riguros corespondenţa dintre scriere şi pronunţie, în timp ce adepţii scrierii etimologizante susţineau că limba română trebuie să respecte originea latină a lexemelor, prin impunerea unei forme grafice latinizante şi păstrarea pronunţării formate în urma multor secole de evoluţie lingvistică.

Heliade-Rădulescu a propus şi alte forme fonetice importante, mai exact nerecomandarea transformării vocalei *e* în vocala *i*: *carili* în loc de *carele*, *binili* în loc de *binele*, *trii* în loc de *trei*, sau în vocala *ă*: *înţăleg* în loc de *înţeleg, iubăsc* în loc de *iubesc*, *galbăn* în loc de *galben*. De asemenea, nu recomanda transformarea diftongului *ea* în vocala *e*: *pre* în loc de *prea*, *me* în loc de *mea*, *pute* în loc de *putea*, iar în morfologie propunea formarea superlativului absolut cu adverbele *foarte* sau *prea*, nu cu adjectivul *tare*, ca în Moldova. Aceste forme lexicale pe care Heliade-Rădulescu le propunea ca nerecomandabile aparţineau subdialectului moldovenesc. Marele lingvist muntean recomanda şi folosirea lexemelor care se terminau în sufixele *-ar*, *-or*, după modelul subdialectului muntenesc, în loc de sufixele de tipul subdialectal nordic *-ariu*, *-oriu*, precum şi adoptarea unor forme de plural mai scurte: *jurăminte*, *morminte*, *regulamente* în loc de *jurământuri*, *mormânturi*, *regulamenturi*. Prin aceste exemple se demonstrează spiritul intuitiv care l-a caracterizat pe Heliade-Rădulescu, întrucât formele cuvintelor propuse de acesta se regăsesc şi în limba română actuală.

Acelaşi remarcabil simţ lingvistic poate fi notat şi în cazul tratării împrumuturilor lexicale, prin recomandarea împrumuturile de origine latino-romanică, invocându-se principiului necesităţii, iar forma neologismului trebuia în mod obligatoriu să fie adaptată la specificul limbii române. Astfel, Heliade-Rădulescu recomanda formele lexicale *patriotism* în loc de *patriotismos*; *colegiu*, *privilegiu* în loc de *colegh*iu, *privileghiu*; *ocazie*, *condiţie* în loc de *ocaziune*, *condiţiune*. Dintre propunerile sale care nu au avut viabilitate în limba română amintim românizarea prefixului neologic *ex-* prin *es-*, probabil pentru simplificarea fonetică a

BDD-A28543 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 14:00:53 UTC)

grupului de consoane [cs]: *espediție, escursie* în loc de *expediție*, *excursie* (în acest caz am putea invoca şi influenţa italiană: (*e*)*spedizione*, *escursione*), apoi conjugarea verbelor după principiul analogiei: *form*, *formi*, *formă* după modelul de conjugare *cânt*, *cânți*, *cântă*. De asemenea, lingvistul muntean propunea o serie de termeni formaţi prin intermediul prefixelor neologice pe care le numea „prepoziții": prefixul *re-* poate forma lexemul *resare* de la verbul *sare*şi lexemul *reducere* de la verbul *ducere*; prefixul *con-* poate contribui la formarea lexemelor *concetățean*, *compatriot*, *compătimire* [Munteanu, Țâra, 1983: 165]. Aceste lexeme formate cu ajutorul prefixelor ar fi contribuit, în opinia lingvistului, la formarea limbajului cult al limbii române. În investigaţiile sale lingvistice, Heliade-Rădulescu uzitează preponderent de materialul lingvistic oferit de subdialectul muntenesc.

Ion Heliade-Rădulescu a avut capacitatea de a intui esenţa problemelor cercetate, manifestându-se ca un vizionar şi îndeplinind în principate acelaşi rol pe care l-a avut Şcoala Ardeleană în Transilvania. Ideile sale au fost acceptate şi îmbrăţişate de majoritatea lingviştilor din Ţările Române, dovedind nu numai o pregătire filologică desăvârşită, dar şi o intuiție lingvistică remarcabilă.

BIBLIOGRAFIE

Eliad, I., 1828. *Gramatică românească*, Sibiu, p. XVII *apud*, Popovici, D., 1939, *I. Heliade Rădulescu. Opere*, tomul I, Ediţie critică de D. Popovici, Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II".

Gheție, Ion, Mareş, Al., 1974. *Introducere în filologie românească*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Heliade-Rădulescu, I., 1939. *Opere*, tomul I, Ediție critică de D. Popovici, Bucureşti, Fundația pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II".

Heliade-Rădulescu, Ion, 1973. *Scrieri lingvistice*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Ivănescu, G., 1989. *Studii de istoria limbii române literare*, Iaşi, Editura Junimea.

Munteanu, Ştefan, Țâra, Vasile D., 1983. *Istoria limbii române literare*, Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică.

Oprea, Ioan, Nagy, Rodica, 2002. *Istoria limbii române literare*, Suceava, Editura Universităţii.

Popovici, D., 1939. *I. Heliade Rădulescu. Opere*, tomul I, Ediție critică de D. Popovici, Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II",

Puşcariu, Sextil, 1940. *Limba română*, vol. I şi II, Bucureşti, Fundaţia pentru literatură şi artă „Regele Carol II".

Rosetti, Al., Cazacu, B., Onu, L., 1971. *Istoria limbii române literare*, vol. I, Bucureşti, Editura Minerva.

BDD-A28543 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 14:00:53 UTC)